

УДК: 801.82

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-90-95

Талиева К. А.

Филология илимдеринин кандидаты, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, доцент

Талиева К. А.

Кандидат филологических наук, доцент, Кыргызский государственный университет им. И.Арабаева

Talievа K. A.

Candidate of Philology, the associate professor, Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

**ТҮРК ТИЛДҮҮ ЭЛДЕРДИН ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ҮЙЛӨНҮҮ
МОТИВИНДЕГИ ЭПИТЕТ, САЛЫШТЫРУУ, ГИПЕРБОЛА, МЕТОНИМИЯ
ЭПИТЕТ, СРАВНЕНИЕ, ГИПЕРБОЛА, МЕТОНИМИЯ В ЖЕНИТЬБЫ
В ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТЮРЕКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ
EPITHET, COMPARISON, HYPERBOLE, METONYMY IN MARRIAGE IN EPIC
WORKS OF TURKISH-SPEAKING PEOPLES**

Аннотация: Макалада эпикалык чыгармалардагы салыштыруу, гиперболалык салыштыруу, кайталоо, метафора, аллегориянын берилиши, ошондой эле эпикалык чыгармаларда туруктуу үлгү катары колдонулган жыш уйкаштыктагы аллитерациялык ыкманын популярдуулугу тууралуу сөз болот. Мындан тышкары макалада айрым учурда редифтердин да жыш колдонулгандыгы, жыш редиф адатта тирадалык мүнөзгө өтүп, строфикалык кайталоого, же синтаксистик параллелизмге алып келүү менен классикалык үлгүдөгү эпикалык чыгармаларда туруктуу колдонула тургандыгы айтылат. Эң урунттуу маселелерге токтолуу менен эпикалык чыгарманын стилинин алкагынан чыгып, андагы туруктуу форма жана формула, поэтикалык көркөм каражаттардын ар кыл арсеналы колдонулаарын, функциясын карап келип, ар бир теманын негизинде өнүккөн мотивировкаларды деталдуу түрдө чечмеленет. Эпикалык чыгармалардагы салттуу образдар түрк тилдүү элдердин эпикалык мурастарында белгилүү бир деңгээлде типтүүлүктү жаратып, параллелдүүлүккө ээ экендиги далилденет.

Аннотация: В статье рассматриваются сравнения, гиперболические сравнения, повторы, метафоры, аллегии в эпических произведениях, а также популярность метода аллитерации в плотной гармонии, которая используется в качестве постоянной модели в эпических произведениях. Кроме того, в статье отмечается, что редифы иногда используются часто, и что частые редифы часто используются в классических произведениях эпического стиля, что приводит к строфическому повтору или синтаксическому параллелизму. Сосредоточив внимание на важнейших вопросах, он выходит за рамки стиля эпического произведения, рассматривает его постоянную форму и формулу, использование различных арсеналов поэтических средств искусства, его функцию, подробно интерпретирует мотивы, разработанные по каждой теме.

Доказано, что традиционные образы в эпических произведениях имеют определенную степень типичности и параллелизма в эпическом наследии тюркоязычных народов.

Annotation: The article deals with comparisons, hyperbolic comparisons, repetitions, metaphors, allegories in epic works, as well as the popularity of the alliteration method in dense harmony, which is used as a constant model in epic works.

In addition, the article notes that redifs are sometimes used frequently, and that frequent redifs are often used in epic-style classics, resulting in strophic repetition or syntactic parallelism. Focusing on the most important issues, he goes beyond the style of the epic work, considers its constant form and formula, the use of various arsenals of poetic means of art, its function, and interprets in detail the motives developed for each topic. It is proved that traditional images in epic works have a certain degree of typicality and parallelism in the epic heritage of the Turkic-speaking peoples.

Негизги сөздөр: Поэтика, көркөм каражат, импровизация, оозеки поэзия, мотив, салыштыруу, гипербола, эпитет, космогония, метонимия

Ключевые слова: Поэтика, художественное средство, импровизация, устная поэзия, мотив, сравнение, гипербола, эпитет, космогония, метонимия.

Key words: Poetics, artistic medium, improvisation, oral poetry, motif, comparison, hyperbole, epithet, cosmogony, metonymy.

Түрк тилдүү элдердин эпикалык чыгармаларындагы жалпы көрүнүш, негизги окшоштук оозеки элдик эпостордун поэзия үлгүсүндө калыптанышы, кийинки окшоштук образдар системасынын, аларды курчап турган айлана чөйрөнүн, алар колдонгон буюм-тайымдардын, минген тулпарларынын, космогониялык көрүнүштөрдү поэтизациялаган көркөм каражаттардын колдонулушунда.

Поэтикалык көркөм каражаттын түрлөрү арбын. Көркөм каражаттар импровизацияда оозеки поэзиянын негизги ачыгыч катары роль ойнойт. Бул эпикалык чыгарманын сюжеттик-композициялык түзүлүшү тулку бою поэтикалык көркөм каражаттардын системасынан турат дегендик.

Ар бир окуя, каармандардын образдары, жаратылыштын сүрөттөлүшү, ар кандай кыймылдар поэтикалык көркөм каражатсыз баяндалбайт. Эпикалык чыгармадагы мындай көрүнүш абалтан калыптанып калган туруктуу форма жана формулага ээ. Ар бир айтуучу мындай ыкманы өз репертуарында жазбай колдонуу менен салттуулукту таяныч кылып сактап келет. Кыргыз фольклористика илиминин айдыңында бул темага арналган илимий эмгектер жок эмес. Эпостун поэтикалык табияты боюнча убагында казактардын залкар аалымы М. О. Ауэзов «Киргизский героический эпос «Манас» деген фундаменталдуу эмгегинде «Словесно-поэтические приемы «Манас» деген бөлүмүндө концептуалдуу караган.

Эң урунттуу маселелерге токтолуу менен эпикалык чыгарманын стилинин алкагынан чыгып, андагы туруктуу форма жана формула, поэтикалык көркөм каражаттардын ар кыл арсеналы колдонулаарын, функциясын карап келип, ар бир теманын негизинде өнүккөн мотивировкаларды деталдуу түрдө чечмелейт. Речь – сүйлөө, манасчынын лексикасынын күчү дагы окуяларды поэтикалуулукта баяндаганынан көрүнөт деген ойду айтат. Ушул жагдайга келгенде залкар окумуштуулар В. Радловдун же Ч. Валихановдун эпоско берген таамай баалары жөн жерден айтылбаганына күбө болобуз.

Чоң аалымдар экөө тең эпостун поэтикалык тили жөнүндө кыргыздардын сүйлөө речи жорго тилде калыптангандыгын белгилеген жерлери бар. Эпикалык чыгарманы уккулуктуу,

таасирдүү кылып турган - бул уйкаштык. Ар бир сап өзүнөн кийинки сапка уйкаш, жылма, куюлушуп кыналып жүрүп олтурат. Бир эле убакытта маанилик жагын да камсыз кылат.

Уйкаштык, эпикалык чыгармада бир эле түрдө эмес, ал ар кандай мүнөздө колдонулат: аксак уйкаш, жыш уйкаш, ички уйкаштык, жалпы уйкаштык, ассонанс же, аллитерация, аллегориялык түрдөгү баяндоо дайыма бирге эриш-аркак орун алат.

Бир түзүлүшүндөгү мындай ыкмалар ар бир манасчыларда, жалпы эле эпик айтуучуларда төкмө акындарда, жамакчыларда туруктуу калыптанган десек да жарашар. Анткени, манасчы же айтуучу уйкашсыз айта албайт. Бир жолундагы ар бир ыр сабы өзүнөн мурунку жана өзүнөн кийинки саптарга, маанилик, формалык жактан байланышып, уйкаштыкта куюлушуп турат.

«Поэтика» же понятие более широкое, чем стиль. Ее изучению подлежат все средства, какие применяются при создании художественных произведений, и в том числе вопросы композиции, способы изображения действующих лиц и т. д. [4. 28]. Автор стилге караганда поэтика кенен деген ойду айтып жатканы бекеринен эмес.

Эпикалык чыгарманын тулку боюндагы кыймыл, сюжет, композиция, фабула өңдүү түшүнүктөрдүн алкагында чагылган окуялардын маңыз поэтикалык тилге байланыштуу болот. Үйлөнүү мотивинде баатырлардын портреттери традициялуу көркөм каражаттардын арсеналы менен шөкөттөлөт. Маселен, Манас баатырдын портретине карасак:

1. Маңдайы жазы, башы кууш.
2. Бар боюнда турат тууш.
3. Кочкор тумшук, кош кирпич,
4. Жалаяк ооз, жар кабак,
5. Жаагы жазы, ээги узун,
6. Эрди калың, көзү үңкүр,
7. Эр мүнөзү көрүндү.
8. Кең көкүрөк, жайык төш,
9. Аркасы кең, асты кууш,
10. Айбаты катуу, заары жүз,
11. Боюна чыкты болгон тууш,
12. Жолборс моюн, жоон билек,
13. Жооруну жазы, таш жүрөк,
14. Жылма кабак жылдыз көз,
15. Жооруну калың, жолборс төш,
16. Айбатын көрдү баатырдын. [2. 189-191]

1-7 саптарда гиперболалык салыштыруу менен 4 -5 мурду кочкорго, оозу жалаякка, маңдайы жарга, көзү үңкүргө апыртылып жатса, 9-10-11- саптарда метафоралык каймана маани баатырдын турпаты, көкүрөгү жаратылыштагы капчыгайдын сүрөттөлүшүндөгүдөй өтмө мааниде салыштырылып, 12,15- саптарда мойну, төшү жолборстукундай айбаты бир укмуш сүрөттөлүп жатат. Кийинки мисалды алсак, Манастын портретинде арстан Манас, кабылан Манас, айкөл, көк жал ал эми Төштүктү сырттан баатыр, кыраан Төштүк, туруктуусу Элемандын Эр Төштүк, Азизкандын Алмамбет, Айдаркандын Көкчөсү ж.б деп айтылса, Алпамышты «Конграттын баатыры» же, «Байбөрү уулу Алпамыш», «арстан баатыр Алпамыш» ж.б деген эпитеттик сүрөттөө дээрлик бардык версияларында ушундай формада айтылат.

Баатырлар кайсы элдин, уруунун, жердин баатыры экенин атоо, мисалы Жеткайт деген жер деген, жедигер деген эл деген, жедигердин эр Багыш; алтымыш уруу тил билген аргындардын Ажыбай, туруктуу колдонуу түрк тилдүү элдердин традицияларында эпитетти колдонуудагы жалпы типтүү көрүнүш десек болот. Эпитет тек гана баатырдын атын атап чакырып койбостон географиялык аймактардын атын кошо билдирип, андан сырткары этникалык элди атап, мүнөзү кандай эл келет аны кошо баяндап өтөт.

Бул көрүнүш эпитетке эле таандык болбостон троптун көркөм түрлөрүнүн бардыгына тегиз тиешелүү. Сүрөттөлүш жагына келгенде да параллелдүүлүктү жаратат. Мындай типтеги баатырлар кыз издеп, кыз тандоодо көркөм каражаттардын колдонулушундагы типтүүлүк жалпы эле түрк тилдүү элдердин эпикалык чыгармаларында кездешет. Ушундай эле көркөм каражаттын бири салыштыруу. Адатта, баатырлар тоого, темирге, айга, күнгө, шумкарга, бүркүткө салыштырылып, апыртылып гиперболикалык салыштыруу ыкмасында орун алат.

Словно сокол летит (он) по пустыням,
Словно ястреб, мчит (он) по скалам,
Словно молния, с громом идет Нюргун
По небесам, по полям, по горам. [3. 612]

Нюргун аты менен асманга чыгып, жерге түшүп, тоолорду, талааларды басып чагылгандай жаркырап, күндөй күркүрөп деген салыштырууну карасак алгыр куш, бүркүт бул жерде салыштыруунун предмети. Анын минген аты да учат. Керек убакта Нюргун өзү бүркүткө айланып учуп кетет. Контексттик маанисине кайрылсак, Нюргун кээде көрүнүп, кээде көрүнбөй ушунчалык тездик менен учуп жүрөт. Ушул эле образды реалдуу баатырдын образында элестетсек, «Манаста»; баатырдын каардуу келбети келе жаткандагы кебетеси:

Көрүнгөндөн көрүнүп,
Көрүнбөгөн жеринен,

Көк түтүн болуп бөлүнүп, –

деп сүрөттөлөт. Бул формула дээрлик бардык варианттарда салттуу баяндоо туруктуулукка ээ. Муну бир эле манасчыга ыйгарууга болбойт. Бул сыяктуу ыкма манасчыларда автоматтык түрдө кабылданып, улам кийинкилерине өтүп келет. Башка бир мисал, Алпамыштын портрети:

Шлем [железный] на голове гудит:

Покрытый бляхами щит носорожий, гремит

Золотой наконечник ножен, ударяясь.

О стремя подвывает [1. 498].

Алпамыштын башындагы туулгасы кыңгырайт, үн чыгат же зыңылдайт, носорогдун, жалгыз мүйүз кериктин терисинен жасалган калканы дүңгүрөп турат, бычагынын кынынан да добуш чыгып турат, булардын бардыгы ар нерсенин үнүнө салыштырылып жатат.

Дегеле эпикалык чыгармалардын традициясында баатырлардын, башкы каармандардын ысымдарын атоодо, алар катышкан эпизоддордун дээрлик бардыгында туруктуу формулалар бар.

Салыштырма материалдарга токтолсок, жогорудагы пикирлерибиздин куру сөз эмес экенине күбө болобуз. Мисалы, салыштыруу, же гиперболалык салыштыруу, кайталоо, метафора, аллегория өңдүү түрлөрү өз алдынча да, жупташып да жолугат.

Эпитетти алсак адатта, каармандын ким экени, кандай экени эки-үч саптын негизинде эле байкалат. Мисалы, эң эле популярдуу кеңири тараган эпитеттик портреттин бири баатырдыкы. Дээрлик түрк тилдүү элдердин традициясында окшош сүрөттөө алп баатыр (великан), айкөл баатыр (великодушный), кыраакы (дальнезоркий), арстан баатыр (богатырь лев), кабылан, шер айтор каармандын баатырдык сапатын баса белгилөөдө Манас, Нюргун, Урал, Алпамыш, Төштүк ж.б. Бул баатырларга мисалы:

1. Стоя рожденный,
2. Скачущий на Вороном коне,
3. Идет словно как ильбирс,
4. На пустынном поле Нюргун.

Бир сабынын 1-2-сабы Нюргун баатырдын кыймылдарынын баарында туруктуу форма катары колдонулат. Кыргыз эпосунда мындай туруктуулук башка баатырлардын баарына карата айтылат десек аша чаппайбыз. Мисалы, мындай параллелдүүлүктү Алманбеттин портрети менен бирдикте карап көрөлү: Айсарала алп минген, Азиз кандын Алманбет. (С. О.)

же, Канаттуу кара ат минген,
«Семетейде», Шыгайдын уулу Чыңкожо (С. М).

же, Скачущая по бранным полям,
На красно – буланом коне,
Прекрасная кыыс Нюргун.

же, Скачущего на Вороном коне,
Стоя рожденном на грани небес. Нюргун ботур. [3.142]

же, Скачущая по бранным полям
На красно – буланом коне
Прекрасная кыыс Нюргун. [3.161]

Стоя рожденный
Скачущий на Вороном коне
Илбирс Нюргун боотур Стремительный. [3.147]

– деген сыяктуу эпитеттер эпосто баштан аяк ушундай формада колдонулат. Мындай формула «Манаста» абдан туруктуу кабылданган.

Мисалы: Сары илепис тон кийген,
Айсарала ат минген.
Азиз кандын Алманбет (С. К).

же, Кабылан Манас, арстан Манас, болбосо,
Ак кула минип зонкоюп,
Кабылан шерин келатат (С. О).

айкөл Манас, шер Чубак, кабылан Алмаң, ж.б. Баатырдык эпостордогу бирден-бир өтө кеңири колдонулган көркөм каражаттын бири эпитет. Адамдын ким экенин, кандай экенин бир эки сап менен тааныта турган ыкма.

Колдонулган адабияттар:

1. Алпамыш-Алпомиш. Узбекский народный героический эпос [Текст] / под. ред: А. Мирбадалевой, Т. Мирзоева. – Ташкент: Фан, 1999. – 448 с.

2. Манас. С.Орозбаковдун варианты боюнча [Текст] / түзгөн: 2. т. – Ф: Кыргызстан, -189-191 бб.
3. Нюргун Боотур Стремительный. Якутский эпос. [Текст] / Воссоздал на основе народных сказаний П. А. Ойунский / Пер. на рус. яз. – Якут. кн. изд-во, 1982. – С. 140-142- 147-161.
4. Пропп, В. Я. Поэтика фольклора. [Текст] / В. Я. Пропп – Москва: Лабиринт, 1998. – 28 с.

References:

1. Alamysh-Alpomish. Uzbek folk heroic epic [Text] / edited by A. Mirbadaleva, T. Mirzoeva. – Tashkent: Fan, 1999. – 448 p.
2. Manas. S.Orozbekovdun variants of boyuncha [Text] / tyzgon: 2. T. – F: Kyrgyzstan, -189-191 bb.
3. Nyurgun Bootur is Swift. The Yakut epic. [Text] / Recreated on the basis of folk tales by P. A. Oyunsky / Translated into Russian. – Yakut. publishing house, 1982. - pp. 140-142– 147-161.
4. Propp, V. Ya. Poetics of folklore. [Text] / V. Y. Propp – Moscow: Labyrinth, 1998. – 28 p.

УДК: 81-13(575.2)(04)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2022-1 (1)-95-100

Токоева Э.Т., Мукашева А.Ч., Бапалова Н.О.

Кыргызстандын эл аралык университети, ага окутуучу,
Ж. Баласагын атындагы КУУ, ага окутуучу,
Кыргызстан эл аралык университети, окутуучу

Токоева Э.Т., Мукашева А.Ч., Бапалова Н.О.

Старший преподаватель, Международный Университет Кыргызстана,
Старший преподаватель, КНУ им. Ж.Баласагына
Преподаватель, Международный Университет Кыргызстана

Tokaeva E.T., Mukasheva A.Ch., Batalova N.O.

Senior Lecturer, International University of Kyrgyzstan,
Senior lecturer, KNU named after Zh.Balasagyn
Lecturer, International University of Kyrgyzstan

**ЧЕТ ЭЛДИК СТУДЕНТТЕР ОКУГАН АРАЛАШ ТОПТОРДО АНГЛИС ТИЛИН
ҮЙРӨНҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫН ЖАНА МЕТОДИКАЛАРЫН КОЛДОНУУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЕМОВ И МЕТОДИК ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
В СМЕШАННЫХ ГРУППАХ, ГДЕ ОБУЧАЮТСЯ ИНОСТРАННЫЕ СТУДЕНТЫ
THE USE OF TECHNIQUES AND METHODS OF LEARNING ENGLISH IN MIXED
GROUPS WHERE FOREIGN STUDENTS STUDY**

Аннотация: Бул макалада чет околордон келген чет элдик студенттер билим алып жаткан Кыргызстандын университеттеринде англис тилин үйрөнүүнүн ыкмалары каралат жана окутуу орус тилинде же кыргыз тилинде жүргүзүлөт.

Аннотация: Данная статья рассматривает приемы и методики изучения английского языка в вузах Кыргызстана, где обучение проходят иностранные студенты из зарубежных стран, и где преподавание ведется на русском или на кыргызском языке.